

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/64/109-111>

Ceyhun Elman oğlu Zamanov
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
magistrant
ceyhun.zamanov.97.cz@gmail.com

AZƏRBAYCANDA ƏHALİNİN SOSIAL SİĞORTASI

Açar sözlər: sığorta, Azərbaycan, sosial, iqtisadiyyat

Social insurance of the population in Azerbaijan Summary

Throughout history, people have felt the need to secure themselves and their families against possible risks in their lives. These demands developed the concept of social security and brought up the social rights to be offered to people. In every society, states form an integrity of practices aimed at meeting the basic needs of their citizens. The concept of social security includes many applications, from all kinds of rights related to health expenses from birth to death, to the rights during the periods they work and retire. Since having healthy individuals is the most important issue in the development of societies, the health rights offered take the first place in social security. Countries should make very good planning in the health services they provide. Since healthcare services also require a serious financial resource, when societies are examined, they continuously improve themselves, make reforms, and try other country model applications to meet their health needs from the first day until today.

Keywords: insurance, Azerbaijan, social, economy

"Əhalinin sosial müdafiəsi" kateqoriyasının iqtisadi əsası, yaradılmasında bütün əhalinin iştirak etdiyi bir ictimai məhsulun çoxalma və səmərəli istifadəsi prosesləridir: birbaşa işləyənlər istehsal prosesində iştirak edənlər əmək potensialını təşkil etmir, keçmişdə işləməyənlər öz və yeni nəsillərinin mənbəyini dəstəkləyirdilər. Müvafiq olaraq, istehsal məhsulunun müasir cəmiyyətdə istifadəsi aşağıdakı hədəflərə tabe edilməlidir: istismarın sosial təminatlarının və məşğul əhalinin rifahının artırılması imkanlarının müəyyənəndirilməsi, gənc nəslin dəstəklənməsi, onlara yardım və qorunması artıq aktiv fəaliyyətlə məşğul olmayan, sadalanan hədəflər və sosial müdafiə sisteminin iqtisadi mahiyyətinə uyğundur.

Keçən əsrin 90-cı illərindəki siyasi və sosial - iqtisadi dəyişikliklər alkoqolizm, narkomaniya, əhalinin azalması və s. kimi ictimai hadisələrin aktivləşməsi ilə yanaşı, ölkəmiz üçün bəzi prinsipial yeni proseslərin yaranmasına səbəb oldu.

Tədqiqat obyektini kimi əhalinin sosial sığortası tədqiqatçıları üçün böyük maraq doğurur. Lakin vahid sosial müdafiə konsepsiyası hələ inkişaf etdirilməyib. Bu kateqoriyanın məzmununun açıqlandığı bir neçə nəşrdə fərqli və bəzən hətta əksinə bir təfsir verilir. Bu, böyük ölçüdə tədqiqatçıların sosial müdafiə, onun təşkili və əhaliyə müvafiq xidmətlər göstərmə sistemləri barədə fərqli fikirlərindən irəli gəlir. Bölgə və ya bütövlükdə ölkə əhalisinin sosial müdafiəsinin həyata keçirildiyi şərtlər də mühüm rol oynayır.

"Sosial sığorta" və ya "sosial təminat" ifadəsinin ilk dəfə ABŞ-da 1935-ci ildə meydana gəldiyinə və ölkənin hər hansı bir vətəndaşını iqtisadi və sosial vəziyyətdən qoruyan tədbirlər sistemi təyin etmək üçün təcridən bütün Qərbi ölkələrində yayıldığına inanılır.

Beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən "sosial müdafiə" kateqoriyasından istifadə edilməsi 1930-1950-ci illərdə Qərbi ölkələrinin sosial siyasətində baş verən kardinal dəyişikliklərlə əlaqədardır. Bu termin, əhalinin sosial cəhətdən həssas təbəqələrinə dəstəyin mahiyyətini dəqiq ifadə etdiyi üçün, alimlərin və praktiklərin konseptual aparatına üzvi şəkildə qarışdı. Gələcəkdə bu konsepsiyanın əhatə dairəsi əhəmiyyətli dərəcədə genişləndi və bu, digər şeylər arasında Beynəlxalq Əmək Təşkilatı, Dünya Səhiyyə Təşkilatı, Beynəlxalq Sosial Təminat Birliyinin sosial sığorta və sosial yardım, işçilər iş qabiliyyətini itirdiyi zaman minimum gəlirin, habelə şərait və əməyin mühafizəsi, əmək haqqının təmin edilməsi xarakterizə olunur.

"Fərdin sosial sığortası" konsepsiyası, insan və cəmiyyət arasındakı münasibətlərin müxtəlifliyini əks etdirir, bunun sayəsində vətəndaşların həyatı fəaliyyəti, qabiliyyətlərinin açıqlanması və istifadəsi həyata keçirilir. Ancaq bu yanaşma yaxınlarda ortaya çıxdı. Yaxın keçmişdəki "sosial sığorta" ifadəsinin özü ölkəmizdə praktik olaraq istifadə edilməmişdir. Komandan-inzibati sistem mövcud olduğu dövrdə sosial müdafiə dar şəkildə başa düşülürdü. Bu zaman əlillər, təqaüdüçülər və cəmiyyətin digər həssas üzvləri üçün mərkəzləşdirilmiş dövlət sosial təminat sistemi çərçivəsində həyata keçirilirdi. İqtisadi cəhətdən aktiv əhalinin özündən danışırsaq, onun sosial sığortası dövlətin əməyin mühafizəsi üçün təşkilatı tədbirlər sistemi kimi qəbul olunurdu.

Sosial sığorta, cəmiyyətin fərdi şəxsin ayrılmaz və ümumiyyətlə tanınan sosial hüquqlarından irəli gələn şərtlərə uyğun olaraq sosial risklərin təsiri nəticəsində inkişaf etmiş sosial vəziyyətini təmin etmək funksiyasıdır. Bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş hər bir ölkədə dövlət bu və ya digər dərəcədə əhalinin sosial müdafiəsi və dəstəyi funksiyasını yerinə yetirir. Bu dəstəyin səviyyəsi və genişliyi həm ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi, həm iqtisadiyyatın səmərəliliyi, həm də müəyyən ölkədəki liberalizm ənənələri ilə, iqtidardakı hakim partiyanın siyasi konsepsiyaları ilə müəyyən edilir.

Ölkəmizdə bazar münasibətlərinin müasir inkişaf dövründə bu problemin aşağıdakı iki cəhəti əsas əhəmiyyət kəsb edir.

Birincisi, sosial müdafiə sistemi əlverişsiz vəziyyətdə olan sosial qrupları və əhalinin təbəqələrini dəstəkləməyə yönəldilməlidir. Bu baxımdan sosial müdafiəyə əlilliyə görə təminat, həmçinin işsizlik, xəstəlik səbəbindən gəlir itkisi, istehsal qəzası, peşə xəstəliyi, əlillik, ev sahibini itirmə, qocalıq halında minimum gəlirin təmin edilməsi kimi sahələr daxildir.

İkincisi, irəliyə baxmalı, yəni, sosial problemlərin qaçılmaz nəticəsi olan sosial qarşıdurmaların qarşısını almağa yönəldilməlidir. Beləliklə, sosial sığorta siyasətinin vacib bir hissəsi ictimai həyatda iştirak üçün şərait yaradılması, sosial, tibbi və peşəkar reabilitasiyanın təmin edilməsidir.

Beləliklə, inkişaf etmiş bazarda əhalinin səmərəli sosial sığorta sistemi bu cür müdafiəyə bilavasitə ehtiyacı olan fərdlər və vətəndaş kateqoriyası üçün deyil, həm də iqtisadiyyatın maksimum inkişafı üçün hər bir işçinin əmək səylərini stimullaşdırmaq üçün hazırlanmalıdır. Bu baxımdan nəzərə alınan sosial müdafiə, kollektiv tədbirlər sistemini nəzərdə tutur. Bu gün, hər zamankindən daha çox, əsas dolanışq mənbəyi kimi iş yerlərinin sabitliyinin qorunması və əhalinin ictimai faydalı fəaliyyətə fəal cəlb edilməsi üçün şərait yaradılması problemi ortaya çıxır. Nəticə etibarilə, əhalinin sosial sığortası getdikcə daha çox sosial hüquq və zəmanətlərə hörmət etmək, insanların normal həyatı üçün lazımı şərait yaratmaq, həyat keyfiyyətlərini azaldan amillərin mənfi təsirlərini azaltmaq üçün tədbirlər sistemi kimi xarakterizə olunur. Başqa sözlə, bu, sosial və peşə risklərindən, nəticələrini azaltmağa yönəlmiş əlverişsiz ətraf mühit amillərinin təsirindən qorunmaqdır. Bir şəxs xarici sosial mühitin mənfi amillərinin təsirinə müstəqil şəkildə müqavimət göstərə bilmirsə, cəmiyyət və dövlət bu cür müdafiəni həyata keçirir.

"Sosial sığorta" kateqoriyasının ən vacib xüsusiyyətlərinə sosial müdafiənin növləri və təşkilati-hüquqi formaları, sosial yardım alan və ya sosial sığortaya cəlb olunan vətəndaşların kateqoriyası daxildir. Bu metodoloji yanaşma milli sosial müdafiə sistemlərini müxtəlif sosial sığorta və sosial yardım institutlarının birləşməsi kimi qəbul edir. Beləliklə, "əhalinin sosial sığortası" kateqoriyasını sosial siyasət sahəsindəki yardım müstəvisindən kənarlaşdıraraq daha geniş bir şərhədən danışa bilərik.

Sosial siyasətdə sosial müdafiənin yeri, əsasən, əhalinin əksəriyyəti üçün ən vacib yaşayış mənbəyinin əmək fəaliyyətindən əldə etdiyi gəlir olması ilə müəyyən edilir, bu səbəbdən qocalıq və ya xəstəlik səbəbindən ikincisini həyata keçirməyin mümkünsüzlüyü obyektiv bir maneədir. Nəticə olaraq, böhran dövrlərində və islahatların başlanğıc mərhələsində sosial sığortanın məqsədi əmək gəlirlərinə sahib olma fərsəti olmadığı təqdirdə (daimi və ya müvəqqəti) vətəndaşların mövcudluğu üçün maddi əsas yaratmaqdır.

Sosial sığorta sahəsindəki həddindən artıq mövqelər, bir tərəfdən bütün əhali üçün (mənzil, təhsil, səhiyyə, əmək) müəyyən sahələrdə sosial təminatların həyata keçirilməsi ilə, digər tərəfdən yalnız sosial dəstəklə əlaqələndirilir. cəmiyyətin əlil üzvləri və ən az maddi imkanları olanlar arasında aralıq bir seçim, cəmiyyətin ən varlı təbəqələri istisna olmaqla, əhalinin əsas hissəsinin sosial müdafiəsidir. Fərdin təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və digər sosial xidmətlər növlərinə çıxışının təmin edilməsini əhatə edir və bu səbəbdən cəmiyyətin bütün üzvlərinə aiddir, lakin müxtəlif kateqoriyalı insanların ehtiyacları nəzərə alınmaqla fərqli bir şəkildə həyata keçirilir. Xüsusilə əlillərin (əmək qabiliyyətli insanlardan fərqli olaraq) sosial sığortası, həyat məhdudiyətlərini aşmalarına və onların iştirak etmək imkanlarını bərabərləşdirməsinə şərait yaradan dövlət zəmanətli iqtisadi, sosial və hüquqi tədbirlər sistemidir.

Beləliklə, əhalinin sosial sığorta sistemi aşağıdakı prinsiplər üzərində qurula bilər:

- əlil və aztəminatlı vətəndaşlara dövlət dəstəyi;
- yüksək gəlirli insanlar istisna olmaqla, əhalinin əsas hissəsinə dəstək;
- sosial təminatların universallığı.

Birinci model dövlət üçün ən ucuzdur, çünki əhalinin əsas hissəsi bazarda müvafiq sosial tələbatı şəxsi gəlirləri və ya müəssisələrin (sahibkarların) fondları hesabına təmin edir. Lakin, praktikanın göstərdiyi kimi, belə hallarda ehtiyaclar ya bazar bazasında, ya da dövlət proqramları ilə təmin olunmayan əhalinin əhəmiyyətli təbəqələri mövcuddur. Buna misal olaraq milyonlarla insanın evsiz və daimi sağlamlıq xidməti görmədiyi ABŞ-ı göstərmək olar. İkinci model yüksək səviyyədə sosial zəmanətləri dövlət resurslarının rəasional xərclənməsi ilə birləşdirir. Bununla birlikdə, sosial zəmanətlərin tətbiq olunmadığı gəlir səviyyələrinin qurulması probleminin

həlli tələb olunur. Müəyyən səviyyədə sosial xidmətlərin təqdim edilməsinin universallığı ən yüksək dövlət zəmanətlərini əks etdirir, lakin ən yüksək dövlət mənbələrini tələb edir.

Fərqli gəlir səviyyəsi olan əhalinin sosial sığorta sahəsindəki diferensial yanaşmanın mürəkkəbliyi, gəlir bəyannamələrini doldurmaq və faktiki gəlirlərə dövlət nəzarəti kompüter nəzarəti ilə vətəndaşların gəlirlərinin bütün məbləğinin dəqiq qeyd edilməsinin zəruriliyi ilə əlaqələndirilir, bu da xeyli xərc tələb edir. Əlavə olaraq, yüksək inflyasiya dərəcələri kontekstində daim nəzarət və düzəliş tələb edən yoxsulluq, aşağı gəlir, əhalinin orta və yüksək gəlir həddinə dair meyarlar müəyyən etmək lazımdır. Əvvəlki illərdə ictimai istehlak fondlarının bölüşdürülməsinin bərabərləşdirmə prinsipi əksər hallarda dövlət dəstəyinin daha çox dərəcədə orta və yüksək gəlirli (ərzaq subsidiyaları, məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin xidmətlərinə görə güzəştli qiymətlər) sosial qruplar arasında fərqlərin paylanmasına gətirib çıxardı (pulsuz mənzil, ali təhsil və s.). Bazar iqtisadiyyatı, ölkə əhalisinin hamısı və ya əksəriyyəti üçün müəyyən sahələrdə müəyyən dövlət zəmanətləri ilə birlikdə ilk növbədə əhalinin sosial cəhətdən qorunmayan qrupları üçün ünvanlı dəstəyə keçidi tələb edir.

Əhalinin sosial sığortası üçün ümummilli mexanizmin yaradılması, inflyasiya, işsizliyin artması, yaşayış səviyyəsinin aşağı düşməsi və yaşayış maliyyətinin yüksəlməsi ilə əlaqədar olaraq vətəndaşların gəlir və əmanətlərindəki itkiləri kompensasiya etmək üçün bir vasitə kimi komponentin formalaşmasını nəzərdə tutur. İqtisadi idarəetmənin xüsusiyyətləri ölkədə həyata keçirilən sosial tədbirlərin miqyasında, əhalinin gəlirləri və əmanətlərindəki zərərlərin kompensasiya proseduru və üsullarından, sosial məqsədlər üçün ayrılan vəsaitlərin maliyyələşdirmə mənbələrindən ibarətdir. Bunu mövcud ictimai istehlak fondlarının formalaşdırılması və istifadəsi praktikası və istehlak mallarının pərakəndə qiymətləri və pullu xidmətlərin tarifləri ilə dövlət tənzimlənməsi və nəzarətinin keçmiş təcrübəsi və pul islahatlarının nəticələri sübut edir.

Vətəndaşlar üçün sosial müdafiə və sosial dəstək sistemi yalnız paylayıcı münasibətlər sahəsi ilə məhdudlaşa bilməz. Fərdi və ictimai rifah, qida, əczaçılıq, maddi təhlükəsizlik problemlərinə əhəmiyyətli bir yer ayrılmalıdır.

Əhalinin sosial sığorta müxtəlif təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilir. Onların sistemi yalnız bütün qolların və səviyyələrin dövlət hakimiyyət orqanlarını (qanunverici, icraedici, məhkəmə), yerli idarəetmə orqanlarını deyil, həm də dövlət müəssisələri, dövlət təşkilatları, dövlət adından fəaliyyət göstərən qurumlar (Təqaüd Fondu, sosial və icbari tibbi sığortanın fondları), vətəndaş cəmiyyəti institutları buraya aiddir. Bundan əlavə, bu, ölkə vətəndaşlarının öz konstitusiyaya hüquq və vəzifələrini həyata keçirməyə, yaşayış yeri, iş yeri və ya ixtisas üzrə təhsil və s. seçməyə çağırılan funksiyasıdır. Əhali, sosial öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün müxtəlif hökumət və idarəetmə səviyyələri arasında səlahiyyətlərin müəyyənləşdirilməsini təyin edir. Əhalinin sosial sığortası qeyri-hökumət təşkilatları, məsələn, xeyriyyə təşkilatları, həmçinin vətəndaşların ictimai birlikləri tərəfindən təşkil olunur.

Ədəbiyyat

1. “İcbari Sığortalar Haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2011)
2. “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2007)
3. Abbasbəyli M. (2011) “Sığorta terminləri lüğəti”, Bakı – 109 səh.
4. Ataşov B., Ələkbərov Ə. və Xudiyev N. (2018) “Sığorta işi”. Bakı, “Kooperasiya” – 415 səh.
5. Əliyeva L. (2011) “Azərbaycanda sığorta sistemi: İqtisadi və sosial proseslərə multiplikator təsiri kimi”. Bakı, “Qanun” – 108 səh.
6. Xankişiyev B. (2006) “Sığorta fəaliyyətinin əsasları”. Bakı, “İqtisad Universiteti” – 274 səh.
7. Экономическая и социальная политика: учебно-методический комплекс для подготовки магистров. Ч.2. Социальная политика: учебник под общей ред. Н.А.Волгина, В.И. Кушлина. – М.: Изд-во РАГС, 2010. – 560с.

Reyçi: prof. R.Həsənov

Göndərilib: 14.03.2021

Qəbul edilib: 22.03.2021